

بازدید هیئت علمی مرکز پژوهشی میراث مکتوب
از دانشگاه پنجاب

جمشید کیان فر

روز چهارشنبه ۸۳/۱۱/۵ ساعت شش صبح دوازده تن از استادان و اعضای هیئت علمی دانشگاههای تهران و پژوهشگران ایرانی که از طرف مرکز پژوهشی میراث مکتوب دعوت شده بودند تا به دعوت رئیس دانشگاه پنجاب جناب آقای ژنرال ارشد محمود و رئیس گروه زبان و ادبیات فارسی دانشکده خاورشناسی (اورینتال کالج) بازدید و مبادله افکار نمایند جمع شده بودند.

اعضای این هیئت علمی ساعت یک بعد از ظهر به وقت محلی در فرودگاه کراچی از هواپیما پیاده و با پرواز داخلی ساعت سه بعد از ظهر همان روز راهی شهر تاریخی و قدیمی لاهور مهد زبان فارسی در شبه قاره شدند.

اعضای هیئت به قرار ذیل بودند:

۱. آقای اکبر ایرانی: مدیر عامل مرکز پژوهشی میراث مکتوب (سرپرست هیئت).
۲. دکتر رضا شعبانی: استاد گروه تاریخ دانشگاه شهید بهشتی.
۳. دکتر علی اشرف صادقی: استاد دانشگاه تهران و عضو پیوسته فرهنگستان زبان.
۴. دکتر پرویز اذکایی: استاد دانشگاه.
۵. دکتر محمود عابدی: استاد دانشگاه تربیت معلم.
۶. آقای محمد حسین ساکت: مصحح و پژوهشگر.

۷. دکتر غلامرضا جمشیدنژاد اول: استاد دانشگاه و مصحح متون.
۸. آقای حسن انوشه: سرپرست دایرة المعارف ادب پارسی و مترجم.
۹. آقای جمشید کیان‌فر: مصحح متون تاریخی و سردبیر فصلنامه آینه میراث.
۱۰. آقای احمدرضا رحیمی ریشه: مدیر مؤسسه فهرستگان.
۱۱. آقای علیرضا مختارپور: مدیر مؤسسه اهل قلم.
۱۲. آقای شهروز نباتی: مدیر روابط بین الملل مرکز نشر میراث مکتوب.

لاهور

این هیئت در بدو ورود به فرودگاه لاهور با استقبال آقای دکتر عارف نوشاهی استاد زبان و ادبیات فارسی در پاکستان به بیرون از محوطه فرودگاه هدایت شدند. دم در خروجی فرودگاه دکتر محمدسلیم مظهر رئیس گروه زبان و ادبیات فارسی دانشکده خاورشناسی به همراه اعضای هیأت علمی گروه و تنی چند از استادان دانشگاه پنجاب با دوازده دسته گل به اعضای هیأت خوشامد گفتند. آقای خدّادی سرکنسول جمهوری اسلامی ایران به همراه تنی چند از اعضای کنسولگری در لاهور نیز در میان استقبال کنندگان حضور داشتند. پس از خوشامدگویی و استقرار در هتل که از طرف دانشگاه پنجاب تدارک دیده شده بود، اعضای هیأت به صرف شام در منزل کنسول محترم دعوت شده بودند. و پس از صرف شام کنسول محترم درباره برنامه‌های فرهنگی خانه فرهنگ و کنسولگری سخنانی ایراد فرمودند و با قول همکاری از طرف رئیس هیأت به هتل بازگشتند.

صبح ساعت ۸/۳۰ اعضای هیأت به همراه تنی چند از استادان دانشکده خاورشناسی برای بازدید به دانشکده راهنمایی شدند. دانشکده اورینتال کالج یا دانشکده خاورشناسی در ۱۸۷۰ م تأسیس شده و در ۱۹۲۰ م محلقاتی به بنای اصلی دانشکده اضافه شده و در حال حاضر از قدیمی‌ترین مراکز آموزشی کشور دوست و همسایه پاکستان محسوب می‌شود. این دانشکده در حال حاضر وابسته به دانشگاه پنجاب است.

در بدو ورود هیأت ایرانی، از طرف رئیس دانشکده خاورشناسی دکتر محمد اکرم چوهدری و دکتر محمد اکرام شاه و اعضای هیأت علمی گروه زبان و ادبیات فارسی دانشکده مورد استقبال قرار گرفته و به سالی که دانشوران رشته زبان فارسی در آن محل منتظر ورود اعضای هیأت بودند، هدایت شدند. سپس دکتر سلیم مظهر از طرف دانشکده خاورشناسی و استادان گروه خیر مقدم گفتند و در سخنانشان گروه زبان و ادبیات فارسی دانشکده خاورشناسی را دانشگاه صغیر تهران قلمداد کردند و در ادامه افزودند که اعضای گروه همه دارای مدرک دکترا هستند و اکثر ایشان از دانشگاههای ایران فارغ التحصیل شده‌اند؛ به استثنای یک نفر که فارغ التحصیل خود دانشکده است. در ادامه اضافه کردند که این دانشکده در ۱۸۷۵ م تأسیس شده و بالغ بر ۱۳۰ سال از عمر آن می‌گذرد که بی‌اختیار اعضای هیأت یاد نخستین مدرسه علمی و مدرن ایرانی یعنی دارالفنون که در ۱۲۶۸ ق / ۱۸۵۲ م تأسیس شده افتادند افسوس که امروز آن مرکز عالی تعطیل و این مرکز به دانشکده بزرگی تبدیل شده که در دل خود دایرةالمعارف اسلامی اردو را نیز حفظ کرده است.

از اقدامات گروه زبان و ادبیات فارسی یکی هم انتشار مجله سفینه به زبان فارسی است که مقالات آن به دست اعضای گروه و دیگر استادان زبان فارسی تألیف و نشر می‌شود.

هم‌چنین گروه برای آنکه دانشجویان با لهجه ایرانی بیشتر آشنا شوند، آزمایشگاه (لابراتواری) تأسیس کرده که در آن فیلم‌های ممتاز ایرانی به زبان اصلی (فارسی) برای دانشجویان در سر کلاس پخش می‌شود و به هنگام بازدید اعضای گروه، فیلم ایرانی «نیمه پنهان» پخش می‌شد.

پس از دکتر سلیم مظهر، دکتر اکرم شاه به عنوان استاد قدیمی گروه که زمانی ریاست گروه نیز در دو نوبت با ایشان بوده، ضمن خیر مقدم گفتند: زبان فارسی در پاکستان زبان بیگانه‌ای نیست، زبان خود ماست، و مادر زبان اردو و پنجابی است. زبان فارسی و اسلام توأمان با سلطان محمود غزنوی به شبه قاره رسید و از آن روز به بعد برای ما به عنوان یک زبان مقدس باقی ماند.

در پاسخ به محبت‌های اعضای گروه و مسؤولان دانشکده خاورشناسی، اکبر ایرانی سرپرست هیأت پس از اظهار خوشوقتی و حضور در گروه زبان و ادبیات فارسی دانشکده خاورشناسی همراه با استادان ایرانی درباره اهداف فرهنگی این سفر و

همایش یک روزه نسخه‌های خطی در شبه قاره که قرار است چند روز دیگر در اسلام‌آباد (۸ اسفند) برگزار شود و از بزرگداشت علامه اقبال در دانشگاه تهران که مسؤول برگزاری آن مرکز پژوهشی میراث مکتوب بود سخن گفتند و از برنامه‌های آتی درباره اقبال و تأسیس مرکزی به نام علامه اقبال لاهوری در دانشگاه علامه طباطبایی خبر دادند و در ادامه از انتشار مجموعه سخنرانی‌های همایش اقبال و مقالاتی که تاکنون درباره اقبال منتشر شده سخن گفتند.

در پرسش و پاسخ همین نشست اکثر دانشجویان دانشکده خاورشناسی خواهان بازدید از ایران و مراکز دانشگاهی و تاریخی شدند و سرپرست هیأت وعده دادند که می‌توان از ده تن از دانشجویانی که زبان فارسی را سلیس و روان آموخته و بدان تکلم می‌کنند یا خوب شعر می‌گویند، در ایران پذیرایی کرد. در ادامه بازدید از دایرة المعارف اردو نیز دیدار به عمل آمد و در آن دیدار آقای دکتر محمود اظهر عارف رئیس دایرة المعارف ضمن خیر مقدم درباره پیشینه و موضوعات دایرة المعارف و استفاده از منابع فارسی سخن گفتند.

دکتر انوشه در پاسخ به محبت‌های دکتر محمود اظهر عارف به نمایندگی از طرف اعضای هیأت از شهرت و ارزش دایرة المعارف اسلامی اردو در ایران سخن گفتند و در ادامه افزودند یکی از مراجع مهم ایشان با همکارانشان در تألیف دایرة المعارف ۳ جلدی دانشنامه ادب فارسی در شبه قاره بوده و از این منبع فراوان سود برده‌اند و از زحماتی که برای تدوین این فرهنگ غنی و با ارزش در پاکستان توسط ایشان و دیگر فضایی پاکستانی کشیده‌اند تشکر کرد و اضافه کرد که مطالب سودمندی در حوزه فرهنگ و دانش خودمان در آن مندرج است و این دایرة المعارف را از افتخارات منطقه یاد کردند و با امید به آنکه در آینده یا در ویرایش جدید اطلاعات روزآمد بر آن افزوده و تکمیل تر و کارآمدتر شود سخنان خود را به پایان بردند.

در ادامه بازدید از دانشکده و دیدار با رئیس دانشکده و رؤسای گروههای زبان عربی و اردو، دکتر اکرم چوهدری رئیس دانشکده اورینتال کالج، زبان اردو را زاینده از زبان فارسی دانستند و افزودند با وجودی که زبان فارسی را به درستی نمی‌دانند، چون زبان مادریشان اردوست، به راحتی می‌توانند از آثار بزرگان فارسی استفاده کنند و آنگاه افزودند که زبان فارسی مختص ایرانیان نیست، بلکه زبان منطقه وسیعی است که شامل ماوراءالنهر، افغانستان و شبه قاره هم می‌شود.

ایشان افزودند: اگر چه زبان علمی انگلیسی است و گرایش به تکنولوژی در جهان سوم سبب پیشرفت زبان انگلیسی شده، اما آرزومند است که زبان فارسی بار دیگر زبان علمی شود و افزود که در این زمان ما نهایت سعی و تلاش خود را در حفظ زبان و احیای سنت‌ها به کار بسته‌ایم.

دکتر مظهر معین رئیس گروه زبان و ادبیات عرب نیز از ارتباط زبان فارسی، عربی و اردو سخن گفتند و اضافه کردند که تأثیر زبان عربی و فارسی در اردو فراوان است و هم چنین از بین المللی بودن زبان عربی میان مسلمین سخن گفتند و افزودند که زبان فارسی را دوست دارند و از اینکه آثار سعدی و حافظ در شبه قاره استفاده می‌شود خوشحالند و هم چنین علامه اقبال لاهوری را پیرو و دنباله‌رو مولانا رومی می‌دانند. دکتر مظهر معین در ادامه سخنانشان گفتند که برای یادگرفتن زبان عربی دانستن زبان فارسی ضروری است و بعد از آن می‌توان اردو را به آسانی فرا گرفت و در ارزش و مهم بودن زبان فارسی گفتند که: این زبان پل ارتباطی میان پنجاب و سند و ماوراءالنهر و افغانستان و تاجیکستان و ایران است. پس بر ما واجب است که به گسترش زبان فارسی در مقابل زبانهای اروپایی کوشا باشیم.

دکتر فخرالدین نوری مدیر گروه زبان اردوی دانشکده خاورشناسی ضمن خیر مقدم به اعضای گروه اعزامی ایرانی به پاکستان در باب اهمیت زبان فارسی سخن گفتند و اضافه کردند اگر چه نمی‌توانند مانند دکتر مظهر معین و یا دیگر همکارانشان به فارسی سخن بگویند، ولی مانند اقبال که زبان فارسی نمی‌داشت اما به فارسی شعر می‌سرود، ایشان نیز می‌توانند از اشعار فارسی لذت ببرند. و هم چنین اضافه کردند: علاقه به زبان فارسی در میان اردو زبانان بسیار است، زبان فارسی را درک می‌کنند، ولی نمی‌توانند بدان زبان سخن بگویند.

دکتر علی اشرف صادقی استاد دانشگاه تهران و عضو پیوسته فرهنگستان زبان در پاسخ به سخنان ایشان ضمن اظهار خوشوقتی از این سفر که مدیون همت والای آقای ایرانی هستند و مسبب این سفر بودند، اضافه کردند که در ده سال پیش سفری به پاکستان داشتند که توفیق زیارت آرامگاه علامه اقبال لاهوری را به دست آوردند، ایشان لاهور را مرکز فرهنگی دانستند و کرسی زبان فارسی را با دانشجویان آن حیرت‌انگیز تلقی کردند. استادان زبان‌دان فارسی دانشگاه را ستودند و امیدوارند این بازدیدها ادامه یابد؛ به ویژه آرزو کردند این سفر سبب بازدید دانشجویان دانشکده

خاورشناسی از ایران شود.

در ادامه بازدید از دانشگاه پنجاب، از کتابخانه مرکزی دانشگاه پنجاب نیز بازدید به عمل آمد؛ کتابخانه‌ای که با بیش از ۵۰۰/۰۰۰ جلد کتاب از بزرگترین کتابخانه‌های پاکستان محسوب می‌شود. بیشتر منابع این کتابخانه انگلیسی است اما منابع فارسی مقام دوم را داراست و هم‌چنین ۱۲۰۰۰ نسخه خطی بر غنای این کتابخانه افزوده که دو هزار نسخه آن عربی و اکثر نسخ به فارسی است. نسخه‌ای از دیوان حافظ را به معرفی نمایش درآوردند که با این دو بیت ختم می‌شد:

ختم شد دیوان به شعر حافظ شیرین کلام

بر سر طاووس قدسی آشیان فخرالانام

هژدم ماه ربیع الاخر اندر چاشتگاه

بُد سه شنبه روز هجرت نیز واو ضاد و لام

که حروف «و»، «ض» و «ل» از ماده تاریخ ۸۳۶ ق حکایت می‌کرد؛ اما با توجه به خط پخته نستعلیق نسخه و مینیاتورهای آن چنین استنباط می‌شود که این نسخه از روی نسخه دیگری کتابت شده که تاریخ آن ۸۳۶ ق بوده است.

چاپخانه و انتشارات دانشگاه پنجاب محل دیگری بود که اعضای هیأت موفق به دیدار آن شدند و دستگاههای قدیمی چاپ همراه با دستگاههای افسس مدرن تمامی به کار چاپ مشغول بودند. شگفت آنکه کار تا و ترتیب و صحافی به صورت دستی توسط کارگران چاپخانه صورت می‌گرفت.

نهار را اعضای هیأت در محل چاپخانه که ساختمان جدیدی است، مهمان رئیس محترم دانشگاه ژنرال ارشد محمود بودند و رئیس دانشگاه ضمن خیر مقدم به اعضای هیأت تندیس یادبودی به تمامی اعضای هیأت هدیه کردند.

بازدید از گروه علوم و ارتباطات بعد از صرف نهار صورت گرفت و مدیر گروه ضمن خیر مقدم و اظهار خوشوقتی از سفر اعضای هیأت به پاکستان به ویژه لاهور و همزمانی دیدار هیأت را با گروه کانادایی و یکی دو برنامه دیگر، اضافه کردند از اینکه در وطن دوم خود هستیید برای ما که میزبان شما هستیم مایه افتخار است و در ادامه افزودند که چه گروه ادبیات دانشکده: خاورشناسی سفیران زبان فارسی هستند، خود با سه تن از استادان گروه به ایران سفر کرده بودند و از نهایت محبت و لطفی که در ایران به ایشان شده یاد کردند و افزودند اغراق‌آمیز نیست که اگر بگوییم محبتی که در کشور دوم خود

دیدم در پاکستان ندیدم. هم‌چنین اضافه کردند مژده‌ای هم برای اعضای هیأت دارند که یک دختر ایرانی در گروه ایشان دو سالی است مشغول تحصیل هستند، گرچه قوانین دانشکده اجازه نمی‌دهد که دانشجوی خارجی بپذیرند، اما او را خارجی قلمداد نکرده بلکه هموطن خود محسوب داشتند و او را ثبت نام کردند. آن دختر هم اکنون با جوان پاکستانی هم کلاس خود نامزده شده و قرار است به زودی ازدواج کنند. دانشجویان تشویق شدند تا همراه تنی چند از استادان سفری به ایران کنند، زیرا غالباً سؤال می‌شود که چرا فقط گروه‌های هندی و غیره به اینجا سفر می‌کنند و یا ما به آنجا می‌رویم، در حالی که آرزوی قلبی ما دیدار از ایران است تا با ایشان از نزدیک آشنا شویم و سفر این هیئت را مقدمه‌ای برخواست دانشجویان تلقی کردند.

در روز دوم سفر اعضای هیأت ایرانی به لاهور برنامه تجلیل از سه تن از اعضای هیأت بود: دکتر اکبر ایرانی (سرپرست هیأت و مدیر مرکز پژوهشی میراث مکتوب)، استاد حسن انوشه (سرپرست دانشنامه ادب فارسی)، دکتر محمود عابدی (مصحح کشف‌المحجوب هجویری). در آغاز نشست پس از تلاوت آیاتی از کلام الله مجید، دکتر سلیم مظهر رئیس گروه زبان ادبیات فارسی دانشکده خاورشناسی دانشگاه پنجاب بار دیگر ضمن خیرمقدم به اعضای ایرانی، در تجلیل از سه تن از اعضای هیأت گفتند:

دکتر عابدی که از استادان برجسته دانشگاه‌های ایران هستند بر ما پاکستانیان به ویژه لاهوریان منت بزرگی نهادند، و کتاب کشف‌المحجوب علی هجویری (در پاکستان مشهور به داتا گنج بخش) را تصحیح کردند و به پاس زحمات ده ساله ایشان در تصحیح این اثر از طرف لاهوریان و دانشگاه پنجاب از ایشان تقدیر به عمل می‌آید. همچنین از استاد حسن انوشه یاد کردند که منت بزرگتری بر همه شبه قاره به ویژه پاکستانی‌ها نهادند و در تهران و آن هم در دفتری کوچک کار بسیار بزرگی را به فرجام رساندند؛ کاری که یک انجمن یا مؤسسه بسیار بزرگی باید انجام می‌داد، ایشان به تنها مسؤولیت دانشنامه زبان و ادب فارسی در شبه قاره را در سه مجلد بر عهد داشتند که یکی از مهم‌ترین منابع تحقیقات ادبی درباره زبان و ادب شبه قاره پاکستان و هندوستان است. در ادامه افزودند: ما خدمت این بزرگوار را ارج می‌نهمیم و از صمیم قلب به ایشان تهنیت گفته و از زحمات و تلاششان قدردانی می‌کنیم.

هم‌چنین از زحماتی که آقای دکتر اکبر ایرانی در راه احیاء میراث مکتوب کشیده و

با انتشار بیش از ۱۴۰ عنوان میراث خطی و انتشار ۲۵ شماره نشریه که در نوع خود یکی از بی نظیرترین نشریات در اطلاع‌رسانی و احیاء نسخ خطی است، ایشان بانی این سفر بودند و تلاش کردند که جمعی از نخبگان ایران را زحمت داده همراه خود به پاکستان و شهر لاهور که در حقیقت میهن دوم خودشان است بیاورند تشکر می‌کنیم. در ادامه افزودند: قدمتان روی چشمان ما، صفا آوردید به خانه خودتان تشریف آوردید. پس از دکتر سلیم مظهر، دکتر محمد چوهدری رئیس دانشکده خاورشناسی سخنرانی فرمودند. وی ضمن تشکر از سرکنسول محترم جمهوری اسلامی آقای خدّادی و خوشامد گویی به اعضای هیأت گفتند که امروز روزی به یاد ماندنی در تاریخ دانشکده خاورشناسی است و افزودند با افتخار می‌گوییم که گروه زبان و ادب فارسی در دانشکده خاورشناسی همان نقشی را ایفا می‌کند که اهل ادب و دانش در ایران به عهده دارند و افزودند گر چه زندگی علمی استادان جوان گروه فارسی کوتاه است، اما واقعاً کارهای بزرگی انجام داده‌اند. آخرین اقدام شایسته ایشان نشر مجله سفینه به زبان فارسی است که مورد قبول همه دانشگاهیان سراسر جهان است.

وی ترجمه را راه مناسبی برای اندوختن دانش و تکنولوژی جدید قلمداد کرد و افزود که این وظیفه ما دانشگاهیان است که علوم دیگران را به هموطنان و هم‌میهنان خود برسانیم. و آنگاه از امضای توافقنامه میان دانشگاه پنجاب و مرکز نشر میراث مکتوب اظهار شرف و شادمانی کرده و امضای چنین تفاهتنامه‌ای را به هر دو ملت تبریک گفتند.

پس از دکتر چوهدری ریاست دانشکده خاورشناسی، دکتر اکبر ایرانی به معرفی فعالیت‌های مرکز نشر میراث مکتوب پرداخت.

پس از او دکتر نجم‌الرشید مقاله خود را درباره استاد حسن انوشه سرپرست دانشنامه زبان و ادب فارسی در شبه قاره قرائت کردند و در آن از زحمات انوشه و توجه ایشان در تألیف دانشنامه و اختصاص سه مجلد آن به شبه قاره قدردانی کردند. وی در ادامه گفت استاد حسن انوشه مردی است عالم و متواضع و شایسته تقدیر؛ در جمع‌آوری کتابها و تألیف دانشنامه کوشش و تلاش‌های ارزنده‌ای نمودند که دیگران به ادبیات شیرین فارسی نکردند ایشان امروزه از معدود شخصیت‌های ادبی ایران که در شناخت ادب فارسی پاکستان در ایران خدمات شایانی انجام داده‌اند، و افزودند استاد انوشه نه تنها در جامعه ادبی کشور خودش فعالیت بسزایی دارد، بلکه با شخصیت‌های

ادبی شبه قاره هند، پاکستان و هندوستان و افغانستان، قفقاز و ترکیه و ماوراءالنهر آشنایی کامل و روابط نیکو دارد. به همین سبب چون هر فردی از جوامع ادبی فارسی از کشورهای مذکور وارد ایران می‌شود اول از همه با استاد تماس می‌گیرد و به زیارت مرکز یا اداره او اقدام می‌کند.

دکتر نجم‌الرشید در ادامه افزودند که جنبه جالب این دانشنامه جنبه‌ای است که به ادبیات معاصر شبه قاره اختصاص دارد و بررسی اشتراکات و پیوندهای دیرین این دو سرزمین در این دانشنامه مورد بررسی و کنکاش قرار گرفته است.

آنگاه دکتر معین نظامی درباره کشف‌المحجوب و مصحح فاضل و ارجمند آن دکتر محمود عابدی سخن گفته و او را از محققان و مصححان برجسته معاصر ایران دانستند که فضل و هنرشان در زمینه تصحیح متون عرفانی از اهمیت والایی برخوردار است. وی تصحیح جدید کشف‌المحجوب را ستود و افزود چه از نظر متن و چه از لحاظ مقدمه و تعلیقات و فهرست‌های گوناگون که خیلی روشمندانه انجام گرفته است، بر همه چایهای گذشته رجحان دارد.

پس از دکتر معین نظامی، دکتر محمد اکرام اکرم شاه از استادان پیشکسوت گروه زبان و ادبیات فارسی ضمن خیرمقدم و گرامیداشت چنین روزی گفت: زبان فارسی که توسط سلطان محمود به سرزمین پنجاب آمد، مدت هشتصد سال زبان رسمی بود، زبان فارسی در پنجاب و دره سند بر دلها حکومت کرد تا اینکه با آمدن انگلیس به تدریج زبان فارسی برچیده شد، ولی در همان زمان بزرگانی چون علامه محمد اقبال لاهوری برای احیاء زبان فارسی کوشیدند و بدان زبان شعر سرودند و در سرودن اشعار به استقبال شعرای دیرین شتافتند؛ مثلاً آنجا که مولانا مولوی گوید:

«من مست و تو دیوانه ما را که برد خانه»

اقبال چنین سروده:

فرقی نهاد عاشق در خانه و بتخانه....

سپس جمشید کیان فر مصحح متون تاریخی و سردبیر فصلنامه آینه میراث متن پیام استاد ایرج افشار را به مناسبت بزرگداشت استاد حسن انوشه در دانشگاه پنجاب قرائت کردند:

دوست گرامی دانشمندم آقای حسن انوشه

به راستی شادمانم که در شهر تاریخی لاهور که از قلمروهای فرهنگی زبان

جهان‌گستر فارسی بوده است، در دانشکده‌ای نام‌آور که بزرگان برجسته‌ی ایرانشناسی چون محمد شفیع‌ی لاهوری و محمود شیرانی و دکتر محمدباقر و اقران بلندپایه‌ی آنان، پژوهش در متنهای پژوهشی رشته‌ی تحقیقات ایرانی را گسترش داده‌اند، به صبغه‌ی حق‌شناسی و به سزاواری از شما به مناسبت ترتیب و تنظیم سه مجلد از دانشنامه‌ی ادب فارسی که به جریانهای تاریخی و خدمات دوستداران زبان فارسی در پهناورستان شبه قاره اختصاص دارد تجلیل و از خدمات ایرانشناسانه‌ی شما تحسین می‌شود.

پس بر من فرض است از دوستان و استادان آن خطه‌ی پاک که چنین مجلسی را برگزار کرده‌اند تشکر کنم، ولی خوب می‌دانم که لطف و محبت آنان ناشی از پیوندها و همدلیهایی است که ریشه در تاریخ دارد و قریب است که با هم زیسته‌ایم، نه مگر مسعود سعد سلمان چون از شهر لاهور به دور افتاد در قطعه‌ای دل‌ویز فریاد از نهاد برآورد که: لاهور و یحک بی من چگونه‌ای با من چگونه بودی و بی من چه گونه‌ای آقای انوشه سالهاست که به شایستگی فرهنگی و تواناییهای شما آشنا شده‌ام و ترجمه‌های شما از چند کتاب مرجعی مربوط به تاریخ ایران نمونه‌های درخشانی از همت و ذوق شماست.

شما با انتشار دانشنامه‌ی ادب فارسی و مخصوصاً مجلدات مربوط به شبه قاره یادآور جوانب مختلفی از حضور و قوام و دوام عوالم فرهنگی برخاسته از زبان فارسی در آن سرزمینها شده‌اید و توانسته‌اید مرجعی پرارزش را در دسترس پژوهندگان و دانشجویان دلبسته به معارف ایرانی قرار بدهید. این کار در قلمرو ایرانشناسی ارجمند و ماندگار است زیرا هر صفحه ازین مرجع یادآور گذشته‌ای سرشار از همنوایی میان ایرانیان و ساکنان لاهور و مولتان و گجرات و شاه جهان آباد و بنگال و کشمیر و بهار و سرندیب است.

شادمانی، پرتوانی و خجستگی این مجلس گرامی را برای شما خواستارم.

تهران، سوم اسفند ۸۳

ایرج افشار

در این مراسم ژنرال ارشد محمود ریاست دانشگاه پنجاب ضمن تقدیر از سفر هیأت علمی ایران، به ناشران ایرانی توصیه کرد برای حفظ میراث مشترک ایران و پاکستان تلاش نمایند و از نسخ خطی فارسی بسیار گرانبها که در پاکستان وجود دارد استفاده

کنند. وی گفت: ایران و پاکستان در حقیقت یکی هستند و هر دوی این کشورها سرنوشت واحدی دارند و ما پشتیبان ایران هستیم.

پس از آن استاد حسن انوشه و دکتر محمود عابدی ضمن ابراز خوشحالی از برپایی چنین مجلسی برای قدردانی از زحمات آنان تشکر کردند. استاد حسن انوشه در ضمن سخنانش گفت: زبان فارسی زبان عشق و پیوند و زبان بیان مهربانی است.

سپس ریاست دانشگاه به استاد حسن انوشه، دکتر محمود عابدی و دکتر اکبر ایرانی «لوح تقدیر» اهدا کردند.

هیأت در ایام اقامت سه روزه خود در لاهور از اماکن تاریخی لاهور همچون مسجد شاهی، آرامگاه اقبال لاهوری، بقعه علی هجویری مشهور به داتا گنج بخش، باغ شالامار دیدن کردند. هم چنین به همت آقای خدّادی کنسول محترم جمهوری اسلامی ایران در لاهور ملاقاتی با آقای خالد مقبول استاندار ایالت پنجاب داشتند.

آقای خالد مقبول استاندار و نماینده تام‌الاختیار رئیس جمهور پاکستان در پنجاب هستند و به اقتضای موقعیت شغلی، رئیس دانشگاه‌ها و مراکز علمی پنجاب نیز هستند و از طرف خود نمایندگانی با عنوان رئیس دانشگاه تعیین می‌کنند.

آقای خالد مقبول ضمن اظهار خوشحالی از حضور استادان زبان فارسی در لاهور گفتند با این سفر، دانشگاه‌های پنجاب با دانشگاه‌های ایران ارتباط بیشتری پیدا کرده‌اند و امیدوارم این رفت و آمدها ادامه یابد، زیرا فرهنگ ما یکی است و همیشه فرهنگ ما تحت تأثیر ایران بوده است و ما آن را گرامی می‌داریم و به آن افتخار می‌کنیم. خالد مقبول گفتند: ما کشور ایران را تنها همسایه نمی‌دانیم، بلکه آن را برادر خودمان می‌دانیم بی شک هدف ما مشترک است. وی گفت: من امیدوارم استادان، خطاطان و کارگردانهای ایرانی به پاکستان بیایند و در اینجا به دانشجویان پاکستانی آموزش بدهند.

اسلام آباد

پس از دیدار سه روزه، هیأت از لاهور به طرف اسلام‌آباد پرواز کردند؛ پروازی که با تأخیر سه ساعته صورت گرفت.

به محض ورود به فرودگاه، دکتر ایران‌زاده رئیس مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان به اتفاق تنی چند از کارکنان مرکز به استقبال آمده بودند و هیأت را به ضیافت

شامی که پرفسور افتخار عارف از فرزندگان و دانشمندان پاکستانی به افتخار سفر هیأت ترتیب داده بودند راهنمایی کردند. دکتر افتخار عارف ضمن خیرمقدم به اعضای هیأت درباره پیشینه فرهنگی و پیوند میان دو ملت مسلمان ایران و پاکستان سخن گفتند و از سفر خود به ایران و بازدید از فرهنگستان زبان اشاره کردند و خواهان هرچه بیشتر این قبیل سفرهای فرهنگی میان دو ملت شدند و آرزو کردند که اعضای هیأت در طول اقامت در پاکستان در راحتی کامل بسر برند.

دکتر ایرانی در پاسخ به محبت‌های دکتر افتخار عارف از پیوند دیرینه میان دو ملت و زبان مشترک فارسی در تاریخ هشتصد ساله پاکستان و از اهداف سفر هیأت ایرانی به پاکستان و برگزاری سمینار احیای متون فارسی در شبه قاره سخن گفتند. صبح روز بعد نخستین سمینار احیای متون فارسی در شبه قاره با تلاوتی از آیات قرآن مجید به شرح ذیل آغاز شد.

نشست اول

یکشنبه ۹ اسفند ۱۳۸۳ ش / ۲۷ فوریه ۲۰۰۵ م

به ریاست جناب آقای محمد ابراهیم طاهریان (سفیر محترم ج.ا.ا. در ج.ا. پاکستان). میهمانان ویژه:

پرفسور فتح محمد ملک، پرفسور دکتر احمد حسن دانی، دکتر محمود عابدی
دکتر اکبر ایرانی، جناب آقای علی اورسجی (رایزن فرهنگی)

۱. تلاوت آیاتی چند از کلام الله مجید

۲. عرض خیر مقدم و گزارشی از فعالیت‌های مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان
آقای دکتر نعمت الله ایران زاده، رئیس مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان.

۳. «بازشناسی متون فارسی در شبه قاره پاکستان و هند»: آقای دکتر عارف نوشاهی،
دانشیار زبان فارسی در دانشکده گوردن - راولپندی و فهرست نویس و پژوهشگر.

۴. «قندپارسی در شبه قاره»: آقای دکتر غلامرضا جمشیدنژاد اول، عضو هیأت علمی
دانشگاه آزاد اسلامی

۵. «پهنا و ژرفای احیای متون فارسی»: آقای سید مرتضی موسوی، مدیر مجله فصلنامه
دانش.

۶. «تصحیح انتقادی کشف المحجوب هجویری»: آقای دکتر محمود عابدی، استاد دانشگاه تربیت معلم.

۷. «گزارشی از فعالیتهای مرکز نشر میراث مکتوب و سخنانی درباره اهداف نخستین سمینار احیای متون فارسی»: آقای دکتر اکبر ایرانی، مدیر عامل مرکز نشر میراث مکتوب.

۸. سخنان میهمان ویژه: آقای پرفسور دکتر احمد حسن دانی

۹. خطابه ریاست: جناب آقای محمد ابراهیم طاهریان سفیر محترم جمهوری اسلامی ایران در جمهوری اسلامی پاکستان:

تشکیل این همایش بلافاصله پس از برگزاری پانزدهمین نشست کمیسیون مشترک اقتصادی دو کشور در تهران نشان می دهد مسئولان دو کشور بر همه جانبه بودن روابط تأکید دارند. وی یادآور شد همکاری فرهنگی در دراز مدت نیازمند ثبات و امنیت است و توافق تهران و اسلام آباد با راه اندازی طرح خط لوله انتقال گاز، چشم انداز و توسعه و ثبات را روشن و زمینه کار فرهنگی را فراهم تر کرده است. در این هم اندیشی یک روزه در اسلام آباد، ادیبان و استادان ایرانی و پاکستانی درباره بازشناسی متون فارسی در شبه قاره و روشهای احیاء و حفظ متون فارسی سخن گفتند.

* بازدید از نمایشگاه و گنجینه نسخ خطی، کتابخانه گنج بخش واحد تهیه لوح فشرده و میکروفیلم و انتشارات مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان
* پذیرایی و تنفس

نشست دوم

ساعت ۱۱:۰۰ تا ۱۳:۰۰

به ریاست آقای پرفسور فتح محمد ملک

اعضای هیأت رئیسه: جناب آقای دکتر رضا شعبانی، پرفسور دکتر زوآر زیدی، آقای دکتر قاسم صافی، سرکار خانم دکتر صغری بانو شکفته موسوی، آقای مهرداد رخشنده

۱. «دبیاچه بردانشنامه نویسی در شبه قاره»: آقای محمد حسین ساکت

۲. «سیر المنازل میرزا سنگین بیگ»: آقای دکتر اکرم چغتایی

۳. «رده‌بندی علمی در نسخه‌شناسی و کتاب‌های علمی مطبوع دایرة المعارف عثمانیه»: آقای دکتر پرویز اذکایی، استاد دانشگاه.
۴. «آثار نویسندگان برجسته شبه قاره به ویژه بلوچستان»: آقای دکتر انعام الحق کوثر.
۵. «ضرورت توجه به دستنویس‌های شبه قاره در حوزه علوم با تکیه بر دو حوزه ریاضیات و نجوم»: آقای احمد رضا رحیمی ریشه
۶. «تاریخچه مراکز فرهنگی و علمی پاکستان در حوزه نشر متون فارسی»: آقای شکیل بیگ، دانشجوی دوره دکتری زبان و ادب فارسی دانشگاه تهران.
۷. «رساله‌های فارسی علوم بلاغی در شبه قاره»: آقای دکتر نعمت الله ایران زاده، عضو هیأت علمی دانشگاه و رئیس مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان.
۸. «اهمیت احیای متون فارسی و مشکلات شناسایی آن در شبه قاره»: آقای دکتر قاسم صافی، دانشیار دانشگاه تهران و مدیر خانه فرهنگ ج.ا. ایران در حیدرآباد.
۹. «نسخه‌های اسؤله و أجوبه»: آقای دکتر رضا شعبانی، استاد دانشگاه شهید بهشتی - تهران
۱۰. خطابه ریاست آقای پرفسور فتح محمد ملک، صدرنشین مقتدره قومی زبان (رئیس فرهنگستان زبان ملی - اسلام آباد)
- *. تنفس برای نماز و ناهار

نشست سوم
به ریاست آقای دکتر رضا شعبانی

- اعضای هیأت رئیسه: دکتر ظفر اسحاق انصاری، آقای حسن انوشه، دکتر نعمت الله ایران زاده، دکتر انعام الحق کوثر، دکتر عارف نوشاهی، آقای علی اورسجی /
۱. تلاوت آیاتی از کلام الله مجید
۲. «صحاح الفرس»: آقای دکتر علی اشرف صادقی، استاد دانشگاه و عضو فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
۳. «خدمات دانشکده خاورشناسی لاهور در تصحیح و نشر متون فارسی»: آقای دکتر سلیم مظهر، رئیس بخش زبان فارسی دانشگاه پنجاب
۴. «هنر کتاب آرایی در عصر مغول و تیموری»: جمشید کیان‌فر، سردبیر مجله آینه میراث.

۵. «روش‌های احیاء و حفظ متون فارسی»: سرکار خانم دکتر انجم حمید، معاون علمی فرهنگستان زبان ملی پاکستان.

۶. دُرّ یتیم در گنجینه گنج بخش «نگاهی به خدمات عاشقانه دکتر محمد حسین تسبیحی در حفظ و احیای نسخ خطی»: جناب آقای فریدون اکبری شلدره‌ای، کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی و دبیر مجتمع آموزش امام حسین (ع) اسلام آباد.

۷. «نقش بدوح و کبیکج در حفظ میراث مکتوب»: دکتر محمد حسین تسبیحی، فهرست نویس و مصحح نسخه‌های خطی.

۸. پرسش و پاسخ و جمع‌بندی و برنامه نکوداشت از خادمان و نگاهبانان نسخ خطی و اهدای لوح تقدیر.

الف) پاسداشت چهارده سال خدمت استاد احمد منزوی مؤلف فهرست مشترک نسخه‌های خطی کتابخانه‌های پاکستان چهارده جلد.

ب) نکوداشت سی و پنج سال خدمت استاد دکتر محمد حسین تسبیحی

۹. خطابه ریاست

* پذیرایی

روز دیگر پس از برگزاری سمینار که در آن از استاد دکتر احمد منزوی به پاس یک عمر تلاش در فهرست‌نویسی نسخ خطی و یک دهه تلاش در مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان و تدوین فهرستواره کتابهای فارسی تجلیل به عمل آمد و همچنین از زحمات سی و چند ساله دکتر تسبیحی از کارکنان کارآمد مرکز تقدیر شد، اعضای هیأت برای بازدید از مرکز «مقتدره قومی زبان» یا فرهنگستان زبان اردو بازدید به عمل آوردند و همچنین از جامعه اسلامی که دانشگاه بین‌المللی اسلامی است و کتابخانه آن دانشگاه دیدار کردند، سپس اعضای هیأت راهی کراچی شدند.

کراچی

در کراچی بازدید از دانشگاه کراچی و دیدار با اعضای گروه زبان و ادبیات فارسی و مؤسسه مطالعات آسیای میانه و غربی که ریاست آن با پرفسور ریاض الاسلام است دیدار کردند. در این نشست نخست سرکار خانم دکتر ریحانه افسر رئیس گروه زبان و ادبیات دانشگاه کراچی ضمن ابراز خوشحالی از سفر هیأت علمی ایرانی به پاکستان گفتند: من خوشحالم از اینکه زبان فارسی، زبان رسمی این سرزمین بوده است. بزرگان

ما آثار گرانقدر و ارزشمندی را در زمینه‌های علمی، دینی عرفانی، ادبی و تاریخی به زبان فارسی برای ما به یادگار گذاشته‌اند. زبان و ادبیات فارسی در ایران، افغانستان، پاکستان و ماوراءالنهر میراثی مشترک است و حفظ و نگهداری این میراث برای آیندگان وظیفه ماست.

سپس دکتر ساجدالدین تفهیمی از استادان گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پنجاب به معرفی مؤسسه مطالعات آسیای میانه و غربی پرداختند: مؤسسه در ۱۹۶۷ م. به همت دانشمندان و محققانی چون دکتر سیدمیرحسام‌الدین راشدی، دکتر اشتیاق حسین قریشی، دکتر ریاض‌الاسلام و دیگران تأسیس شد. هدف از تأسیس مؤسسه، مطالعات تحقیقی در زمینه‌های تاریخ و فلسفه و ادبیات و فنون و باستان‌شناسی و فرهنگ و سازمانهای اجتماعی و اقتصادی آسیای میانه و غربی و روابط تاریخی و فرهنگی پاکستان با آن سرزمین‌هاست.

و دکتر ریاض‌الاسلام ضمن خوشامدگویی به اعضای هیأت خواهان هر چه بیشتر این گونه سفرهای علمی شدند که سبب حفظ پیوند فرهنگی میان دو ملت است؛ سپس یادآور شدند که این مؤسسه انتشاراتی به زبان فارسی، اردو و انگلیسی دارد و کتاب روزنامه غزوات هندوستان یا سعادت‌نامه از غیاث‌الدین علی یزدی به تصحیح استاد ایرج افشار را با همکاری مرکز نشر میراث مکتوب منتشر کرده است.

و با این شعر سخن را به پایان بردند:

آنان که خاک را به نظر کیمیا کنند
آیا بود که گوشه چشمی به ما کنند

اهداف سفر

هدف از سفر هیأت علمی ایرانی به پاکستان فراهم آوردن هر چه بیشتر زمینه همکاری در احیاء نسخ خطی بود و در این زمینه‌ها توافق شد:

۱. برپایی سمینار یک روزه در اسلام‌آباد با همکاری دو مرکز: مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان و مرکز نشر میراث مکتوب.
۲. گسترش مطالعات و تحقیقات متن‌شناسی بر آثار و اندیشه‌های مفاخر ادب فارسی.
۳. تلاش گسترده در جهت شناسایی آثار فارسی ارزشمند و تحقیق و تصحیح آنها، به دست دانشجویان مقاطع تحصیلی کارشناسی ارشد و دکتری زیر نظر استادان برجسته ایرانی و پاکستانی.
۴. برگزاری سمینارهای علمی مشترک هر دو سال یک بار درباره متون مهم فارسی که

- در شبه قاره تألیف یافته است.
۵. توزیع آثار فارسی از منشورات دانشگاه پنجاب و... در ایران.
۶. عقد قرارداد چاپ مشترک فهرست‌های نسخ خطی فارسی موجود در دانشگاه پنجاب.
۷. همکاری در جهت تهیه و ارسال میکروفیلم نسخه‌های خطی مورد نیاز محققان دو کشور.
۸. تربیت فهرست‌نویس در مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان.
- برای نیل بدین منظور، تفاهمنامه‌هایی میان مرکز نشر میراث مکتوب و طرفین پاکستانی امضا شد.

(ترجمه روزنامه پاکستان آبرور، مورخ ۲۸ فوریه ۲۰۰۵)

تمایل به رشد رابطه ادبی ایران - پاکستان با گذشت زمان

اسلام آباد - هیئت هفده نفره‌ای از نویسندگان ایرانی در عصر روز یکشنبه میهمان آقای افتخار عارف رئیس فرهنگستان زبان بودند.

نویسندگان ایرانی در حال حاضر برای یک دیدار رسمی در پاکستان بسر می‌برند. آقای افتخار عارف که به مناسبت حضور ایشان مراسمی در اسلام آباد کلاب ترتیب داده بود، ضمن خیر مقدم، خواهان رشد روزافزون روابط فرهنگی دو کشور شد. وی در ارتباط با علایق مشترک نویسندگان و شاعران ایرانی با پاکستانی‌ها نیز مباحثی مطرح نمود.

وی اشاره کرد که در پاکستان نیز همچون ایران، مردم علاقه فراوانی به شعرا و نویسندگانشان دارند. سپس با میهمانان در ارتباط با فعالیتها و انتشارات فرهنگستان زبان مطالبی مطرح نمود. در این جلسه رایزن فرهنگی و مسئول خانه فرهنگ ایران نیز به همین مناسبت در جلسه حضور داشتند.

در این جلسه دکتر مهرداد رخشنده، علی اورسجی، روحی صفت، نعمت‌الله ایران‌زاده، دکتر رضا شعبانی، علی‌اشرف صادقی، محمدحسین ساکت، حسن انوشه، احمدرضا رحیمی‌ریسه، علیرضا مختاریور قهرودی، محمود عابدی، دکتر پرویز اذکائی، جمشید کیان‌فر، اکبر ایرانی، شهروز نباتی، مرتضی موسوی و محمدحسین تسبیحی بود. پروفیسور فتح محمدملک، محمدصدیق شبلی، دکتر عارف نوشاهی، دکتر گوهر نوشاهی و دکتر سلیم اختر حضور داشتند.